

Шишка Роман Богданович,
*професор, доктор юридичних
наук, професор кафедри інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін Київського інституту
інтелектуальної власності та права Національного
університету «Одеська юридична академія»*

САНКЦІЇ В МЕХАНІЗМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Загально відомо, що правова норма складається із трьох елементів, в тому числі й санкції. Проте в цивільному праві від санкцій практично відмовилися. Такий підхід є прийнятим в доктрині цивільного права, але має ряд наслідків: послаблює превентивну функцію норм цивільного права, обмежує сферу його застосування, залишає можливості порушникам уникати негативних наслідків їх цивільних правопорушень. Навіть якщо зважати, що вони охоплюються чи поглинаються способами захисту цивільних прав то це виходить за межі загального розуміння санкцій в праві та послаблює механізм цивільно-правового регулювання.

Домінування регуляторної функції норм цивільного права призвело до того, що на їх санкціях спеціально не наголошено. Не всі норми цивільного права забезпечені санкціями. Такий підхід витримано і в цивільних кодексах країн ЄС. Між тим з розширення сферу впливу норм цивільного права проблема загострилась на практиці, де свавільно тлумачаться норми права, порушуються суб'єктивні приватні права інших учасників правовідносин. Це проявляється у побутовій сфері, спілкуванні, здійсненні особистих та майнових прав, встановленні організаційно-правових форм юридичних осіб, використанні їх майна. Наразі в Законі України «Про санкції» виписано санкції, в тому числі приватно-правового значення, які значно розширили їх спрямування, підстави застосування і напрями дії, що спричинило потребу їх переосмислення. Це намагається зробити О.О. Дзера та інші правники України. Широкого розголосу набула стаття Д.М. Кархальова та її тлумачення в маловідомих виданнях.

Цивільно-правові санкції є різновидом правових негативних наслідків для порушника правила, що визначене диспозицією норми права. Це стосується й санкцій в цивільному праві, де стосовно їх є ряд неточностей і непорозумінь. Перші повинні бути виправлені, а другі – усунені. Ключовим для цього є визнання цивільно-правової відповідальності. Як встановила І.С. Канзафарова : цивільно-правова відповідальність – атрибут зобов'язального права; цивільне законодавство віднесло санкції до зобов'язального права. Вона обґрунтувала потребу вирізнення цивільної відповідальності та цивільно-

правової відповідальності [1, с. 5]. Це має практичне значення, хоча й незаслужено проігнороване в сучасній літературі, зокрема навчальній. Традиційно більшість підручників з цивільного права її розглядає поряд із темою охорона та захист порушених цивільних прав. Якщо це так, що вона як і всяка відповідальність полягає на покладенні на порушника негативних наслідків, що передбачені санкцією норми права. Проте в цивільному праві санкція, як відшкодування збитку може бути виконана порушником самостійно без застосування примусу, може бути стягнена на вимогу потерпілої сторони заявленим претензіям чи вимогам, або зверненням в суд за її присудженням.

Зауважимо, що ці аспекти розуміються в традиційному аспекті без звертання уваги яким чином одна і та сама санкція може бути застосована в механізмі правового охорони і та захисту прав учасників приватних відносин. Очевидна різниця полягає в тому, що слід чітко вирізняти коли неустойка (п.3 ч.1 ст. 611 ЦК України) [4] добровільно сплачується як акцесорне зобов'язання боржника, що порушив свій обов'язок за договором; інше – коли вона стягується на вимогу кредитора, в тому числі із заподіянням субсидіарного впливу на неналежного боржника, зовсім інше – якщо потерпілий звертається з позовом в суд і вона ним присуджується та примусово стягується виконавчими органами. Лише у такому разі, на наш погляд, вона переростає у державний примус, тобто санкцію. При тому на порушника покладаються процесуальні витрати потерпілого, що слід прописати у Цивільно-процесуальному кодексі. Якщо потерпілий намагався використати передбачені законом способи захисту цивільних прав і звертався з вимогою до порушника, а той їх проігнорував чи відмовився від задоволення вимоги, то при повному задоволенні вимог позивача є справедливим стягнення судових витрат з відповідача.

Наразі і зв'язку із рекодифікацією цивільного законодавства України для того настав слушний час і доречно лукунізм санкцій в ньому подолати, в доктрині їх визнати, а в практичному аспекті і посилити цей аспект охорони та захисту порушених суб'єктивних цивільних прав. Це доцільно зробити при роботі над новим проектом європеїзованого Цивільного кодексу України, де у прагматичному аспекті слід вирішити загальні підходи щодо застосування до учасників цивільних відносин стягнень, оперативних заходів та санкцій, а також передбачити особисті, матеріальні та інші санкції. Оскільки доктрина країн ЄС ще не вирішила цих проблем, то варто ініціювати дискусію з цього права і наведене привести до одного знаменника.

Як зазначалося вище, проблема в тому, що в цивільно-правовій доктрині санкції поглинуті способами захисту цивільних прав, внаслідок чого розмиті як правова категорія. Так передбачені ч.2 ст. 16 ЦК України окремі способи захисту, є санкціями, зокрема припинення правовідношення (п.7), відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (п.8), відшкодування моральної (немайнової) шкоди (п.9). Зважаючи на негативні наслідки в необхідності додаткових витрат порушника юридичного обов'язку, то і визнання правочину недійсним (п.2), примусове виконання обов'язку в натурі (п.5) і зміна правовідношення (п.6) також є санкціями.

Визнано, що санкції – частина норми, яка встановлює міри (вид та розмір) державного примусу, що застосовується при її порушенні [3, с.459-460]. Її кваліфікуючою ознакою санкції визначено – державний примус, який може застосувати державний орган, яким в цивільному праві є суд. В тих випадках коли це можуть вчиняти адміністративні органи чи громадські утворення йдеться про стягнення, з яким покараний може не погодитися і оскаржити їх в суд. З того можна зробити висновок: санкція вважається лише такою в разі, коли вона застосовується примусово. Як зазначав я раніше, сутність цивільно-правової відповідальності проявляється у двох елементах: визначеній судом санкції та державному примусі до її перетерпівання [5, с. 209]

Особливість в тому, що цивільно-правова санкція, як складова норми права, не завжди доводиться до примусу в силу диспозитивізму цивільно-правового регулювання. Для цивільно-правової норми такі негативні правові наслідки можуть бути реалізовані порушником самотійно, зокрема як акцесорне зобов'язання навіть без звернення потерпілого. Це проведене ст. 611 ЦК України як наслідок порушення зобов'язань. В деліктних зобов'язаннях деліквенту надається право самотійно, без звернення потерпілого в суд та до виконавців, самотійно відшкодувати завдану шкоду.

Ускладнює розуміння санкції як правової категорії та встановлення її місця в механізмі цивільно-правового регулювання полісемізм терміну «відповідальність». Ми акцентуємо увагу на ній як елементі правової норми, який встановлює наслідки невиконання юридичних обов'язків, встановлених у диспозиції. Тож санкції в цивільному праві потрібні не тільки матеріальні (відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, що вже прописані в ЦК України, а також передбачені Законом України «Про санкції» [2]: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати

участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Такими, по суті, є блокування контентів тощо.

Практика просунулась значно далі та виникла потреба диференціації категорії «санкції» при європеїзації ЦК України на парадигмі рекодифікації як системних суттєвих змістовних і структурних його новацій. Це зумовлено трансформацією суспільства, введенням нових технологій та нових товарів і правових форм та засобів їх просування на ринку, потребами формування адекватних глобалізованих ринковій економіці правових інститутів та забезпечення безпеки людини й суспільства від зловживань товаровласників. Йдеться про створення концепції та нормативного тексту проекту ЦК України, а для вітчизняної доктрини цивільного (приватного) права здатність «очолити» та науково забезпечити цей процес. В такому аспекті видається доречним привести «санкції в цивільному праві» до загально визнаного тлумачення як негативного наслідку для порушників .

На підставі наведеного, вбачається, що санкції в цивільному праві потрібні не тільки матеріальні (відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, заборони: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Нині слід вирізняти запропоновані нами наслідки порушення обов'язків учасників цивільних відносин.

В практичному плані їх слід прописати в окремій главі ЦК України. Частина з них вже передбачена ст. 2 Закону України «Про санкції» та порядок їх застосування, розмежувати добровільність їх понесення, стягнення та покарання. Такий крок буде виправданим та справедливим.

Вважаємо, що санкції можуть бути матеріальними, особистими та організаційними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. спец.: 12.00.03. Київ, 2007. 36 с.
2. Про санкції Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII URL: zakon2.rada.gov.ua > laws > show
3. Скаун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. _ Харьков, Єспада, 2005. 840с.
4. Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Шишка Р.Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 205 -210.

Ключові слова: норма права, санкція, рекодифікація, державний примус, заборона.

Keywords: recoding, sanction, state coercion, rule of law, prohibition.

Яворська Олександра Степанівна,
*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного та корпоративного права Львівського
національного університету імені Івана Франка*

ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСУ ПОТРІБЕН ХРАНИТЕЛЬ

Сам перелік змін та доповнень до Цивільного кодексу України [1] займає уже не одну сторінку, а власне їх текст з часом може досягнути об'єму тексту самого кодексу. Такі процеси з одного боку свідчать про стрімкі зміни суспільних відносин, що складають предмет приватноправового регулювання, про пильність законодавця, який вчасно реагує на проблеми, що їх виявляє практика застосування права, про прагнення відповідати світовим стандартам приватноправового регулювання.

Але навіть дуже біглий аналіз змін та доповнень до ЦК України засвідчує і про руйнування концепції цього нормативного акта, хаотичність, алогічність чи «дріб'язковість» їх внесення.

Наприклад, з набуттям чинності Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [2] відповідні законодавчі норми ЦК України щодо цих товариств були виключені. Але норми щодо акціонерних товариств залишені, не дивлячись на прийнятий ще у 2008 році Закон України «Про акціонерні товариства» [3].

Порівняльний аналіз норм ЦК України, «обривків» Закону «Про господарські товариства» [4] та норм ГК України [5] щодо повних та командитних товариств дає благодатну основу для теоретичних міркувань щодо співвідношення та проблем правозастосування усіх цих норм. Практикам не настільки благодатно. Для встановлення повної картини правового регулювання у наведеному прикладі необхідно уяснити зміст норм ЦК України, ГК України та спеціального Закону «Про господарські товариства» з тим, щоб з'ясувати, що окремі норми просто продубльовано (напр., ст. 67 Закону та ст. 120 кодексу про зміст засновницького договору товариства), окремі частково співпадають за змістом (напр., ст. 68 Закону та ст. 121, 122 Кодексу про ведення справ товариства), окремі суперечать одна одній. Тільки у ГК міститься вказівка, що учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані